

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС;
СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

УДК 349.22

БУРЛАКА О.С.

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ БАГАТОДІТНИХ ТА НЕПОВНИХ СІМЕЙ

У статті досліджується сутність багатодітних та неповних сімей. Здійснюється аналіз нормативно-правового регулювання соціального захисту багатодітних та неповних сімей. Автором встановлено систему соціальних допомог, пільг та послуг, що надаються багатодітним та неповним сім'ям, особливості порядку їх отримання. У статті окреслено основні проблеми соціального захисту багатодітних та неповних сімей, а також визначені основні напрями оптимізації організації їх соціального захисту.

Ключові слова: соціальний захист, соціальна допомога, соціальні пільги, соціальні послуги, багатодітні сім'ї, неповні сім'ї.

В статье исследуется сущность многодетных и неполных семей. Осуществляется анализ нормативно-правового регулирования социальной защиты многодетных и неполных семей. Автором установлена система социальных пособий, льгот и услуг, предоставляемых многодетным и неполным семьям, особенности порядка их получения. В статье обозначены основные проблемы социальной защиты многодетных и неполных семей, а также определены основные направления оптимизации организации их социальной защиты.

Ключевые слова: социальная защита, социальная помощь, социальные льготы, социальные услуги, многодетные семьи, неполные семьи.

In the article the essence of large families and single-parent families. It analyzes the legal regulation of social protection of large families and single-parent families. The author of the established system of social benefits, benefits and services provided to large families and single-parent families, particularly the order of their receipt. The paper outlines the key issues of social protection of large families and single-parent families, as well as the main directions of optimization of the organization of their social protection.

Key words: social protection, social assistance, social benefits, social services, families with many children, single-parent families.

Вступ. Сім'я є першоосною суспільства, соціумом, де найбільшою мірою виявляються індивідуальні особливості дітей, реалізуються їх природні потреби, формуються мотиви поведінки, відбувається соціалізація дітей. Право на виховання та розвиток у сімейному оточенні є основним правом дитини, оскільки саме у сім'ї для дитини створюються всі необхідні умови для повноцінного життя.

Постановка завдання. У процесі формування та реалізації державної політики у сфері охорони дитинства в Україні саме сім'ї належить пріоритетне місце. Сім'я є першим вихователем дитини і середовищем передачі духовного багатства, культурних традицій, формування ціннісних орієнтацій. Тому створення сприятливих умов для виховання та соціалізації дітей у сім'ї треба розглядати як один із напрямів державної політики у сфері охорони дитинства в Україні, зокрема його системну взаємодію «дитина – сім'я – держава» [1, с. 58].

© БУРЛАКА О.С. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права і процесу (Національна академія внутрішніх справ)

Правовою основою соціального захисту багатодітних та неповних сімей є Закони України «Про охорону дитинства», «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо посилення соціального захисту багатодітних і неповних сімей» тощо. Вважаємо за доцільне розглянути та охарактеризувати особливості надання соціальних допомог, послуг, пільг багатодітним та неповним сім'ям.

Закон України «Про охорону дитинства» визначає багатодітну сім'ю як сім'ю, в якій подружжя (чоловік та жінка) перебуває у зареєстрованому шлюбі, разом проживає та виховує трьох і більше дітей, у тому числі кожного з подружжя, або один батько (одна мати), який (яка) проживає разом з трьома і більше дітьми та самостійно їх виховує. До складу багатодітної сім'ї включаються також діти, які навчаються за денною формою навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладах, – до закінчення навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років [2].

Результати дослідження. Слід зауважити, що зазначені вище нормативно-правові документи направлені на визначення складових соціального захисту дітей, у тому числі і тих, які народжені в багатодітних сім'ях, але в них не зазначені механізми забезпечення цього захисту. Держава пропонує такі види соціального захисту багатодітних сімей:

- покращання житлових умов або надання в їхнє розпорядження житлових приміщень та/або земельних ділянок;
- надання пільг щодо плати за користування житловими приміщеннями, комунальні послуги, телефонні переговори;
- надання пільг на харчування в освітніх закладах, проїзд у міському транспорті, позашкільну освіту, медичне обслуговування та відпочинок;
- надання пільг на оплату податків;
- надання можливості дострокового виходу на пенсію матерям, у яких є більше ніж п'ять дітей [3, с. 204].

Так, стаття 13 Закону України «Про охорону дитинства» визначає перелік пільг, які надаються багатодітній сім'ї, до них належать такі: 1) 50-відсоткова знижка плати за користування житлом (квартирна плата) у межах норм, передбачених чинним законодавством (21 кв. метр загальної площі житла на кожного члена сім'ї, який постійно проживає у жилому приміщенні (будинку), та додатково 10,5 кв. метра на сім'ю); 2) 50-відсоткова знижка плати за користування комунальними послугами (газопостачання, електропостачання та інші послуги) та вартості скрапленого балонного газу для побутових потреб у межах норм, визначених законодавством. Площа житла, на яку надається знижка при розрахунках плати за опалення, становить 21 кв. метр опалюваної площі на кожного члена сім'ї, який постійно проживає у жилому приміщенні (будинку), та додатково 10,5 кв. метра на сім'ю; 3) 50-відсоткова знижка вартості палива, у тому числі рідкого, у межах норм, визначених законодавством, у разі, якщо відповідні будинки не мають центрального опалення; 4) позачергове встановлення квартирних телефонів. Абонентна плата за користування квартирним телефоном встановлюється у розмірі 50 відсотків від затверджених тарифів.

Також дітям з багатодітних сімей надаються такі пільги: 1) безоплатне одержання ліків за рецептами лікарів; 2) щорічне медичне обстеження та диспансеризація у державних та комунальних закладах охорони здоров'я з залученням необхідних спеціалістів, а також компенсація витрат на зубопротезування; 3) першочергове обслуговування у лікувально-профілактичних закладах, аптеках та першочергова госпіталізація; 4) безоплатний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту (крім таксі), автомобільним транспортом загального користування у сільській місцевості, а також залізничним та водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських і міжміських маршрутів, у тому числі внутрірайонних, внутрі- та міжобласних незалежно від відстані та місця проживання; 5) безоплатне одержання послуг з оздоровлення та відпочинку відповідно до Закону України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» [2].

Також встановлені пільги у сфері пенсійного забезпечення, а саме встановлення пенсії за особливі заслуги матерям, які народили та виховали до 6-ти річного віку п'ятеро і більше дітей (Закон України «Про пенсії за особливі заслуги перед Україною»). У Законі передбачено право на призначення дострокової пенсії за віком жінкам, які народили та виховали до 6-ти річного віку п'ятеро або більше дітей, але не раніше ніж за 5 років до досягнення пенсійного віку, за наявності не менше 15 років страхового стажу. За вибором матері або в разі її відсутності, якщо виховання 5 або більше дітей здійснювалося батьком, йому призначається дострокова пенсія за віком, але не раніше ніж за 5 років до досягнення пенсійного віку, за наявності не менше 20 років страхового

стажу (Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»). Присвоєння почесного звання України «Мати-героїня» – жінкам, які народили та виховали до восьмирічного віку п'ятьох і більше дітей, у тому числі усиновлених.

Документами, що підтверджують статус багатодітної сім'ї та її право на отримання пільг, є посвідчення батьків та дитини з багатодітної сім'ї. Для отримання посвідчення одному з батьків потрібно звернутися до структурного підрозділу у справах сім'ї, молоді та спорту держадміністрації за місцем його реєстрації з наступним комплектом документів: 1) заявою батька або матері про видачу посвідчень; 2) копіями свідоцтв про народження дітей; 3) копією свідоцтва про шлюб (крім батька або матері, які виховують дітей самостійно); 4) копіями сторінок паспорта батька та матері з даними про прізвище, ім'я, по батькові, дату його видачі і місце реєстрації; 5) довідкою про склад сім'ї (форма № 3); 6) фотокартками (батьків та дітей) розміром 30x40 міліметрів; 7) довідками із загальноосвітнього, професійно-технічного, вищого навчального закладу (для осіб від 18 до 23 років у разі, коли вони навчаються за денною формою навчання); 8) довідкою структурного підрозділу про те, що за місцем реєстрації батька або матері посвідчення не видавалися (у разі реєстрації батьків за різною адресою).

Проте, здебільшого всі ці пільги мають декларативний характер. Говорячи про покращення житлових умов багатодітним сім'ям, відомо, що позачергово отримують квартири чи окремі будинки сім'ї, в яких виховується дев'ятеро та більше дітей. Останніми роками запроваджено декілька програм із забезпечення квартирами багатодітних сімей, зокрема програма «Зігрій любов'ю дитину». Однак ці програми направлені на надання житла лише сім'ям, в яких виховуються 10 і більше неповнолітніх дітей. Крім цього, реалізацією даних програм займаються виключно благодійні фонди та приватні організації, а державні установи поки що стоять осторонь. До проблем, з якими стикається багатодітна сім'я в Україні, сьогодні можна віднести і отримання кредитів на придбання житла, земельних ділянок. Схеми надання пільгових кредитів потребують негайного вдосконалення. Проблема ускладнюється відсутністю житла необхідної площі на вторинному ринку, а також затягненням і замороженням будівництва нових багатоквартирних будинків.

Щодо неповних сімей, то перш за все необхідно визначитись з тим, яку сім'ю слід вважати неповною. Чітке визначення неповної сім'ї міститься у Законі України «Про охорону дитинства», під яким розуміються сім'я, що складається з матері або батька і дитини (дітей) [2]. По суті, це одинока матір чи одинокий батько, тому їм виплачується відповідна соціальна допомога, а саме допомога на дитину одинокій матері (батькові). Допомога на дітей одиноким матерям призначається незалежно від одержання на дітей інших видів допомоги. Зазначена допомога призначається на кожну дитину. Допомога одиноким матерям на дітей до 6 років встановлюється з травня 2016 р. у розмірі 1228 грн., з грудня 2016 р. – 1313 грн.; на дітей віком від 6 до 18 років: з травня 2016 р. – 1531 грн., з грудня 2016 р. – 1637 грн.; на дітей віком від 18 до 23 років (за умови навчання): з травня 2016 р. – 1450 грн., з грудня 2016 р. – 1550 грн.

Проблеми неповних сімей можна умовно розділити на дві групи, перша з яких зачіпає інтереси суспільства загалом, інша – безпосередньо батьків і дітей. Серед проблем, які відносять до першої групи, слід назвати проблему дитячої бідності і фемінізації бідності. Крім того, більшість дослідників єдині у думці, що неповний тип сім'ї зазнає серйозних труднощів у реалізації виховної функції, що часто має довгострокові наслідки для розвитку особистості дитини, а значить, безпосередньо зачіпає інтереси суспільства. Зростання кількості неповних сімей також впливає на зміни суспільних норм у сфері шлюбно-сімейних відносин [4, с. 75]. Тому неповні сім'ї потребують значної уваги від держави як в аспекті їх соціального захисту, так і щодо вжиття всіх необхідних заходів для здійснення різного роду допомоги таким сім'ям, а також розробки відповідних напрямків щодо зменшення кількості неповних сімей в Україні.

Система соціального захисту неповних сімей в Україні складається з наступних напрямів: соціальне страхування; соціальна допомога; соціальний супровід, надання соціальних послуг. Проте, слід зауважити, що конкретний нормативно-правовий акт, який би визначав соціальні права, соціальні допомоги, пільги, послуги, які надаються неповним сім'ям відсутній, що на нашу думку, є негативним моментом, оскільки нечіткість, невизначеність нормативного регулювання соціального захисту неповних сімей призводить до порушення їх основних прав.

Пакет соціального захисту для неповних сімей передбачає різні види допомоги та пільг: обов'язкова оплачувана відпустка на 10 днів, надання відпустки у зручний час, відпустка зі збереженням зарплати терміном до 17 календарних днів, зменшення відрахувань від зарплати, 50-відсоткова оплата перебування дітей з неповних сімей у дошкільних закладах, забезпечення

самотніх батьків пільгами при постановці на квартирний облік, пільги при отриманні бюджетного житла або при наданні кредиту на придбання житла. А також надання безоплатних консультацій психолога, юриста, соціальний супровід. Існує мережа центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, районних центрів у справах сім'ї і київський міський центр «Родинний дім».

На сьогодні, як уже зазначалось нами вище, неповним сім'ям виплачують усього два види державної допомоги: матерям (батькам) – одинакам і тимчасова державна допомога дітям, чії батьки ухиляються від сплати аліментів і не мають можливості утримувати дитину за місцем проживання.

Так, особливості виплати тимчасової державної допомоги дітям, чії батьки ухиляються від сплати аліментів і не мають можливості утримувати дитину за місцем проживання, визначені у Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку призначення та виплати тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме» від 22.02.2006 № 189. Пункт 2 Порядку передбачає, що тимчасова допомога призначається у разі, коли: 1) рішення суду про стягнення аліментів з одного з батьків не виконується у зв'язку з ухиленням від сплати аліментів або відсутністю у боржника коштів та іншого майна, на які за законом може бути звернено стягнення; 2) стосовно одного з батьків здійснюється кримінальне провадження або він перебуває на примусовому лікуванні, у місцях позбавлення волі, якого визнано в установленому порядку недієздатним, а також перебуває на строковій військовій службі; 3) місце проживання (перебування) одного з батьків не встановлено. Тимчасова допомога призначається дитині віком до 18 років. Тимчасова допомога не призначається на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням або на повному державному утриманні. Якщо дитина, яка перебуває у відповідній установі (закладі) на повному державному утриманні, під час літніх канікул перебуває вдома, зазначена допомога призначається за повні місяці такого перебування на підставі довідки установи (закладу) про те, що дитина у цей час не перебувала на повному державному утриманні [5]. Слід зауважити, що показник питомої ваги неповних сімей серед усіх сімей з дітьми неповнолітнього віку в Україні високий. Характерним для України є такий тип сімейних відносин, коли не тільки всі обов'язки, але й відповідальність за сім'ю лягають на жінку. Самотні матері у багатьох країнах світу змушені вирішувати схожі проблеми, хоча через особливості системи соціального забезпечення, варіації у системах соціальної політики і моделях соціальної роботи, що практикуються, становище цієї соціальної групи у різних державах відрізняється. В Україні на сім'ях самотніх матерів багато у чому лежить той самий тягар проблем перехідного суспільства, що і на деяких інших групах населення – дефіцит ресурсів соціальної допомоги, недостатня для гідного рівня життя підтримка держави, розпад соціальних мереж. Проте обставини, в яких вони опинилися, визначають додаткові негативні аспекти, які сприяють їхній соціальній ізоляції, стигматизації, витісненню матерів-одиначок у менш престижні сектори ринку праці.

Також Указом Президента України «Про додаткові заходи щодо посилення соціального захисту багатодітних і неповних сімей» визначено основні напрями сприяння багатодітним та неповним сім'ям, до яких належать:

- сприяння малозабезпеченим багатодітним та неповним сім'ям у вирішенні питань щодо погашення заборгованості за житлово-комунальні послуги, електроенергію, опалення та скраплений газ;
- сприяння батькам багатодітних і неповних сімей у працевлаштуванні, здійсненні професійної підготовки та підвищенні кваліфікації;
- забезпечення зайнятості підлітків і молоді з багатодітних і неповних сімей під час канікул у учнівських виробничих бригадах, таборах праці та відпочинку;
- всебічне підтримання сім'ї, в яких виховуються діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, сприяння створенню дитячих будинків сімейного типу;
- сприяння багатодітним та неповним сім'ям в організації індивідуальної трудової діяльності, фермерських господарств, інших форм підприємницької діяльності тощо [6].

Висновок. Таким чином, основними напрямами оптимізації організації соціального захисту неповних та багатодітних сімей виступають: 1) на міжнародному рівні – ратифікація міжнародних договорів та угод щодо соціального захисту вразливих категорій населення; модернізація чинної системи соціального захисту та соціального забезпечення відповідно до європейської моделі, що ґрунтується на нормах Європейської соціальної хартії; 2) на загальнодержавному рівні – реформування основних засад соціальної політики, зокрема системи соціального страхування і соціальної допомоги на законодавчому рівні; вдосконалення взаємодії соціального працівника з

державними структурами, відомствами та організаціями, стосовно їх спільного впливу на неповну сім'ю; оптимізація соціальної роботи з даною категорією сімей; створення інформаційної бази для профілактично-попереджувальної діяльності соціального працівника з неповною сім'єю; організація соціальної роботи з неповнолітніми дітьми з неповних сімей; професіоналізація кадрів, які б здійснювали соціальну роботу з неповними сім'ями; підвищення ролі неурядових громадських організацій у розвитку всеосяжної системи соціальної допомоги.

Список використаних джерел:

1. Аналітичний звіт за результатами дослідження у межах проекту «Права дітей в Україні: реалії та виклики після 20 років незалежності» / авт. кол. – К. : ВЕРСО 04, 2012. – 151 с.
2. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III // Відомості Верховної Ради України, 2001, № 30, ст. 142.
3. Афанасьєва Ю.В. Удосконалення системи соціального захисту багатодітних сімей України / Ю.В. Афанасьєва // Теорія та практика державного управління. – 2013. – Вип. 2(41). – С. 201-206.
4. Васильченко О.А. Організація соціального захисту неповної сім'ї: теоретичний і практичний аспекти / О.А. Васильченко // Грані. – 2013. – № 11(103). – С. 74-79.
5. Про затвердження Порядку призначення та виплати тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.02.2006 № 189. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/189-2006-%D0%BF>.
6. Про додаткові заходи щодо посилення соціального захисту багатодітних і неповних сімей : Указ Президента України від 30.12.2000 № 1396/2000. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1396/2000>.